

ՅՈՎՍԷՓՈՍԻ ՀԻՆ ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(The Soural of Theological Studies. (Յուլիս) 1908 (Vol. IX. № 36).

1787 թուին Կ. Պօլսում տպագրուեցաւ մի հայ գիրք 496 էջից, որի վերնագիրն էր. —

«Գիրք Պատմութեանց Յովսեփոսի Եբրայեցւոյ յազագս Պատերազմի Հրէից ընդ Հռովմայեցիս և աւերման Երուսաղէմի: Թարգմանեալ ի Լատինացւոյ բարբառոյ ի հայոց լեզու, ի ձեռն ուրումն Իլովացւոյ Ստեփանոսի [ա. ի. Լէմէրզցի], Բանին Աստուծոյ սպասաւորի:»

Ապա հետեւում է մի այլ վերնագիր-էջ, ուր Ստեփանոսը նկարագրում է իբրև «երջանկակրօն միաբան... Սուրբ գահի... գերիմաստ վարդապետ ... քաջամուտ և հարազատ թարգմանիչ, ի թուականութեանն մերում ՌՃԹ» (—1660):

Այդ հատուածին հետեւում է.

«Իսկ նարդինիս տպագրութեամբ ի լոյս ածեցեալ ի ստոյգ ձեռագրէ նոյնոյ թարգմանչին ի Լուսակառոյց Աթոռս Սուրբ Էջմիածին, վեհափառ հրամանաւ Տեառն Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսի ամենայն հայոց, ի յեթմներորդում ամի հայրապետութեան նորին:»

«Եւ ի Պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի և Կոստանդնուպօլսոյ, տեառն Յովակիմայ և տեառն Զաքարիայ Աստուածիմաստ Վարդապետաց և Արհի եպիսկոպոսաց:»

«Ի տպարանի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ.

«Ի թուոյ Փրկչին, 1787. և ի մերում թուականիս, ՌՄԼԶ»:

Այս Ստեփանոսը ծնուած էր Լեհաստան, բայց կրկին գաղթած հայաստան և իւր երկերից շատերը գեռ ևս զարդարում են Էջմիածնի հայրապետական գրատան գարակները, նորանք պարունակում են մի մեծահատոր

Հայ-Լատին բառգիրք, Արիստոտելի բնագանցութեանց
 թարգմանութիւնը՝ ընդօրինակած շատ ու շատ անգամ,
 թարգմանութիւն Դիոնիսիոս Արիստոտելացու*, թարգմա-
 նութիւն Հարանց վարքի, որ կոչւում է «Հայելի Կենաց»**),
 Պոսէլի «Liber Causarum». —

Յովսէփոսի մեր ձեռքն ունեցած հատարի վերջում
 կան բազմաթիւ յիշատակարաններ։ Դոցանից առաջինը
 մի յիշատակարան է կցած Ստեփանոսի թարգմանու-
 թեան նոյն իսկ իւր սեփական ձեռքով գրուած օրինա-
 կին իւր իշխանազուն բարեկամի՝ Երնջակի Ապրակունեաց
 Ս. Յովհ. Մկրտիչ վանքի վերանորոգող Յոհան Կարճա-
 ւանցու ձեռքով։ Այդ Յոհանը պատմում է, որ յաճախ
 լսած լինելով Յովսէփոսի մասին, համոզում է Ստեփա-
 նոսին թարգմանել նորա երկը և ինքը, իբրեւ բարեկա-
 մական մի յիշատակ, պահում է իւր մօտ թարգմանչի
 ինքնագիր օրինակը†։

Մի երկրորդ յիշատակարանի մէջ գրքի հրատարա-
 կողը յայտնում է, որ Յոհանի յիշատակած Յովսէփոսի
 նախնագոյն թարգմանութիւնը անյետացել է Լէնկ-թէմուրի
 արշաւանքի ժամանակ և ոչ մի տեղ գտնել չէր կարելի։
 Ուստի և, Ստեփանոսը, կրկին թարգմանեց այդ Փիլի-
 պոս կաթողիկոսի օրով. «Եւ մինչ սկսաք — շարունա-

*) ... Վերջինս Ը. դարում ապրող Ստեփանոս Սիւնեցու
 հնագոյն թարգմանութեան մի այլ, նորեց աչքէ-անցրած գործ է։

Ծան. հեղ.

**) Թարգմանած լեհերէնից։

Ծան. հեղ.

†) ... «Յոհան ... եղբայր ըստ մարմնոյ տեառն Եսա-
 յեայ շինողի սուրբ Կարապետի վանիցն ապրակունեաց ... դա-
 ւառաւ ի Մեղրոյ և զեղջաւ Կարճաւանցի, լսէի միշտ ի գիրս
 ամենայն պատմադրութեանց հայոց յաղագս Յովսէփոսի և տե-
 սանէի վկայութիւնսն առ ի նմանէ և ցանկայի ... և ոչ երբէք
 տեսանէի ... վասն այսորիկ ... միշտ թախանձէի ... զեղբայրն
 մեր զտէր Ստեփանոս վարդապետն Լեհացի առ ի թարգմա-
 նել։ Որոյ խոնարհեալ յաղաչանս մեր սիրով թարգմանեաց ...
 և զսա որ իւրով ձեռամբ է գրեալ, առեալ վասն իմ պահեցի,
 զի եղիցի սա յիշատակ ... նորին»։

Ծան. քարգ.

կուժ է յիշատակարանը, — տպել զգիրքս, թէպէտ և եկին
 ի ձեռս մեր օրինակք գրեցեալք յայլ գրչաց, ոմանք
 ստոյգ և ոմանք սխալք, այլ մեք զայնս հեղինակի գրքոյս
 համեմատեցաք (sic) և զտպեալս որ կայ ի միջի, ի հե-
 ղինակէն առաք. այս է ի ձեռագրէն, զոր նոյն ինքն իւր
 վացի տէր Ստեփանոս վարդապետն իւր ձեռամբն էր
 գրեալ. որ և նոյնն եգեալ կայր ի գրատանն սրբոյ Աթո-
 ոսոյս Էջմիածնի Մինաս արքեպիսկոպոսն, որ հա-
 րազատօրէն ընթերցեալ զհեղինակն գրքոյս, զխառն տե-
 ղիս գրուածոցն պարզեաց և ի յերկարութիւնս տանցն,
 զիւրաքանչիւր բանս գլխագրով տնտեաց Մի այլ
 տեղ հրատարակողը գրուժ է. «էր սա (Յովսէփոս) թարգ-
 մանեալ ի վաղնջուց ժամանակաց ի նախնի վարդապե-
 տացն մերոց ի մեր լեզու և ի գիր, վասն օգտութեան ինչ
 իրաց և վասն լրութեան աստուածային գրոց՝ զոր կանուխն
 ասացաք* . որպէս գրէ գրասէր վարդապետն մեր Յօհան
 Կորճաւանցի յիւրումն յիշատակարանի. և որպէս տեսա-
 նեմք մեք զոմանս բանս սորա ի վկայութիւն առեալ ի
 նախնի վարդապետաց մերոց սրբոց, զոր օրինակ ի սրբոյն
 Գրիգորէ Տաթևացւոյն (1340—1411) և այլոց. Իսկ ի լի-
 նիլ խստագոյն տառապանաց աշխարհիս Հայոց ի Լանկ-
 թամուրայ աշխարհաւերէ և այլոց հինից** , սպառեալ է
 և այս գիրք ընդ այլ շահաւէտ և օգտակար գրեանց մե-
 րոց. որ և ոչ ուրեք երբէք գտանի»:

Հայ մատենագրութեամբ զբաղուողներն ամենքն ևս
 ենթադրել են, որ այս յիշատակարաններն արժանի են
 ամենայն վստահութեան և թէ Յովսէփոսի նախնագոյն
 թարգմանութիւնը յիրաւի անհետացած էր և որ 1787 թ.
 հրատարակած բնագիրը պարզապէս թէ. դարու մի
 թարգմանութիւն է. Ռուսիոյն լատիներէնից, Սակայն

*) Բնագիրը, «զոր կանուխ ասացաք» և ոչ «ստացաք», որ
 թարգմանուած է սխալմամբ «and we posed it» փոխանակ
 «and we said it precedently»:

Ծնր. prqul.

**) Յայլոց հինից» = ley thu other extortions» և ոչ and with
 auciens».

Ծան. prarg.

մի քանի տարի առաջ, առիթ ունեցայ համեմատել այդ Յոյն բնագրի հետ, մասնաւորապէս էսսէնների նկատմամբ և այնպէս յանկարծակիի եկայ լեզուի դասական ոճի և յատկութեան կողմից, որ այդ մասին բարեկամ միս՝ հ. Պարոնեանին դիմեցի, խնդրելով Յովսէփոսից հատածներ և կոչումներ որ ունէր Հայ նախնի հեղինակների մէջ, համեմատելու տպագրուած բնագրի հետ, որը և ընձեռնեցի նորան, քանի որ հ. Պարոնեանը երբէք տեսած չէր իւր մահից քիչ առաջ գրեց ինձ, որ կոչումներ կան Մովսէս Խորենացու մէջ, բայց որ յատկապէս մատնացոյց չէր անում թէ որ մասերում, Հետեւելով այդ ցուցմունքին, գտայ բազմաթիւ հատածներ, ուր այդ վիպասանը, որը գրեց, ինչպէս ոմանք ապացուցանում են 700 թուականների շուրջը, իսկ ես՝ ենթադրում եմ 500-ից առաջ, — ամբողջ ասուածքներ է հիւսում՝ այս թարգմանութիւնից իւր բնագրի մէջ։ Ապացոյց՝ երկու օրինակ բաւական կը լինի։

Մով. Խոր. Գ. Բ. զլ. ԺԹ. Յովս. Պատ. Պատ. գլ. Ա.
2 § 3. հետ.

Իբրեւ ետես նիւրկանոս հրէից... եթէ զգօրս հռոմայեցոց փախստական արարեալ, զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաք, խաղաղութեամբ ընդ երկիրն անցանէր Բարդաբրան... առաքէ յերուսաղէմ հանդերձ հեծելազօրու, իբր թէ ի պահառոս խաղաղութեան, բայց ի գաղտնիս օգնել անսիգոնեայ... Էս տակառապետի նկատմամբ խաղաղութեան հիւսկանու, զի առ Բարդաբրան

Ընդ նիւրկանու և Փասաշելոսի կռուին... զամենեւեան ի փախուստ դարձոյց զոմանս ի քաղաքս զոմանս ի տաճարն և զայլս ի ձորն վերջին փակեաց։ Յայնժամ Անտիգոնոս խնդրեաց զպալարոս իբր ի պահառոս խաղաղութեան... զպարթևն հանդերձ եճ. հեծելով ի քաղաքն հիւրընկալութեան ընկալաւ. որ եկեալ էր իբր թէ համոզել զնոսա ի խաղաղութիւն, բայց իսկապէս

րան երթիցէ վասն աւերա-
ծոյ աշխարհին...

... առ Բարզափրան ի ծո-
վեզրն ի գիւղն որ կոչի Է-
սիպոն:

Եւ Բարզափրան խորա-
մանկութեամբ պատուէր ըզ-
նոսա. եւ ինքն յանկարծա-
կի գնացեալ անսի մնացե-
լոց զօրացն հրամայն տալի
ի բուն առնուլ զնոսա...

Եւ Բարզափրանայ հրա-
ման տուեալ տակառապե-
սին հայոց յերուսաղէմ ըզ-
Հերովդէս որսալ. իսկ տա-
կառապետն ելեալ արտա-
քան զպարիսպն զՀերովդէս
պատրի. զոր չառեալ յանձն
Հերովդէի, այլ ոչ կալ ի քա-
ղաքին երկուցեալ ի սլա-
տառմանէ անտիգոնեանցն.
ի գիւղերի ի ծածուկ ընտա-
նեօքն հանդերձ առ եղոմա-
յեցիս փախչէր:

Օգնել անսիգոնեայ: Ապա
Փասայելոսի դառն խրատ
ես, զի առ Բարզափրան
հրեշտակութեամբ երթիցէ
վասն խաղաղութեան...

... և նոքա գնացեալ ի տեղի
ինչ ծովեզրեայ, որ կոչի
Էսիպոն զդաւն իմացան:

... Եւ Բարզափրան խո-
րամանկութեամբ հրաժա-
րէր... Եւ ինքն յանկարծա-
կի գնաց անսի առ Պա-
կարոս, մնացելոց զօրացն
հրաման տուեալ ի բուն
առնուլ զՓասայելոս և ըզ-
Հերովդէս...

... Ապա տակառապետն
հրաման տուեալ զՀերովդէս
որսալ, ջանայր պատրի զնա,
զի ելանիցէ արտաքան
զպարիսպն... ոչ էառ յան-
ձրն արտաքան ելանել... Հե-
րովդէս ի գիւղերի հանդերձ
ընտանեօք և բարեկամօք իւ-
րովք յերկիրն եղովմայեց-
ւոց անգիտելով թշնամեացն
փախստեայ գնաց:

Աւելացնում եմ լի այլ աւելի կարճ օրինակ, այլ
բազմաթիւ ուշագրաւ օրինակներով.

Մով. Խոր. Գ. Բ. ԳԼ. ԻԵ. Յովս. Գիրք Ա. ԳԼ. 21 § 11.
(425).

Որովք լցեալ զհրապարա-
կըս անտիգոնեացն քան վը-
տանաւ երկայնութեամբ
Ոչ ապաքէն ասորաց Ան-
սիոք քաղաքին զանանց և
զանկալի հրապարակն տըղ-

յասակեաց կնասալ յասա-
կոփ. զի ուխտաւորք յատա-
կացն դիւրագոյն կարգեա-
ցեն առ ոչ ինչ վնաս ու-
նել քաղաքին: Բայց...

մալիր քնան վստահաւ եր-
կայնութեամբ յասակեաց
սպիտակ կնասալ յասակոփ.
և փողոցիւք զարդարեաց առ
ի վանել զուղիս անձրեաց,
զի մի ինչ վնաս առնիցեն
քաղաքին. բայց...

Մովսէսի այսպէս անուանուած Հայոց պատմու-
թիւնը մի վիպասանութիւն է հիւսուած ի միասին ամեն
տեսակի հեղինակների քաղուածներէից, որոնք 500 թուա-
կաններին ապրող բիւզանդական կրթութիւն ստացած մի
Հայի համար դիւրամատչելի էին իւր սեփական կամ Յոյն
լեզուով, Ասորական, Պարթևական և Վիրական աղբիւրների
իւրաքանչիւր քաջագործութիւն կարող էր հայերի յաւակ-
նութեան նիւթ լինել: Այդ գլուխների մէջ, որոնցից ես
քաղում եմ վերն առաջ բերած Յովսէփոսի կտորները,
նա Պարթևներին դարձնում է պատուական հայեր: Պարզ
է, որ նա (Խորենացին) ձեռքի տակ ունէր «Հրէից
Պատմութեան» թարգմանութիւնը, համարեա յար և նման
1787 թ. հրատարակած օրինակի հետ: Նոյն իսկ եթէ
նա գրուած լինի այնչափ ուշ, ինչպէս 700 թուականների
մօտերը, ապա Յովսէփոսի թարգմանութիւնը պէտք է
առ նուազն հազար տարի հնագոյն լինէր, քան այն որ
տալիս է Ստեփանոս Լեհացին 1660-ին:

Դառնանք այժմ մի հնագոյն հայ աղբիւրի, որ բո-
վանդակում է ընդարձակ քաղուածներ Յովսէփոսից: Դա՝
Եւսեբիոսի Պատմութեան նախնագոյն հայ թարգմանու-
թիւնն է, կատարուած Մեսրոբի ձեռքով, 450-ից առաջ,
որի թուական որ ընդունել են Ուսուցչապ. Մերքս. Դ.
Նէստլ. Պ^ր Նօրման Մակ լին, Դ^ր Ե. Պրէօշըն (Prof Merx,
Dr. Nestle, Mr Norman Mclean, Dr E. Preuschen) և ու-
րիշները: Այդ քաղուածները մենք յար և նման ենք գրու-
նում 1660 թ. տպագրուած քնագրի համապատասխան
կտորներին. սակայն չչտապենք եզրակացութեան յանգե-

լու, որչափ և բնական լինէր ենթադրել, թէ Եւսեբիոսի թարգմանիչը այդ կտորների բնագիրն առել է Յովսէփոսի արդէն դոյութիւն ունեցող մի թարգմանութիւնից: Մեզ համար փոխառութեան հարցն այլ կերպ է դրւում և այդ քաղուածներն առնուած են հայ Եւսեբիոսից: Սորանից հետևում է, որ այդ երկու հեղինակներից, — Եւսեբիոս ու Յովսէփոս, — վերջինը պէտք է և աւելի ուշ թարգմանուած լինի հայերէն, և որ նորա թարգմանիչը, արդէն ծանօթ լինելով հայ Եւսեբիոսի հետ, նեղութիւն կրելուց խուսափում է, երբ հասնում է այդ հատածներին, պարզապէս արտագրելով դոքա Եւսեբիոսից: Մի պարզ օրինակ բաւական կլինի: Այստեղ նախ տալիս եմ Ռուբինոսի թարգմանութիւնը. ապա Դ. Նէսալի հարադատ թարգմանութիւնը՝ հին Ասորերէնից, և ապա վերջապէս զուգադիժ էջերով հայ տպագրած բնագրի թարգմանութիւնը և Յունարէնը.

Bel. Iud. V. 10 § 2.

Distioribus quidem luanere etiam sicut profugere, par causa erat pereundi: nam quassi transfugere voluisset, propter patrimonium quisque occidebatur. Cum fame autem crescebat desperatio seditiosorum, et in dies singulos utrumque malum amplius accendebatur. Et palam quidem nulla erant frumenta, irrumpentes autem scrutabantur domos. Et siquidem iuvenissent aliquid, los qui negaverant verberabant; si vero nihil iuvenissent, quasisi diligentius celavissent, tormentis itidem afficiebant. Habendi autem argumento erant corpora miserorum, cum ea quae solidis viribus starent, abundare putarentur, tabidi autem transfigebantur: nec rationis esse videbatur, statim fame morituri occidere.

Die Kirchengeschichte des Eusebius aus dem Syrischen übersetzt von Elerhard Nestle (Leipzig, 1901). ԳԻՐ. III 41. 6.—Iosephus *De Bello Iud.* v 10 § 2.

Denjenigen, welchen ein Besitz war, war zu bleiben oder umzukommen gleich für sie. Unter dem Vorwand

nämlich, den sie einem (A, gegen einen) andichteten, als ob er an die Römer ausliefern wollte, kam er um wegen seines Besitztums. Und mit dem Hunger wurde auch die Frechheit der Aufwiegler stark, und jeden Tag entflamten sich diese zwei Uebel. Weizen aber wurde offen auch an keinem Orte mehr geslhen. Sie spaangen nämlich und traten ein und durchsuchten die Häuser. Und wenn sie etwas fanden bei einigen und leugnend, schulgen sie sie; und wenn sie nichts fanden, so folterten sie sie als Leute, die aus Not verborgen hätten. Des Beweis aber (A nämlich), ob einem etwas war oder nicht, war das Aussehen der Leiber der Kranken. Und diejenigen von ihnen, deren Leiber feststanden, galten als solche, deren Nahrung reichlich sei; Zu töten aber diejenigen, die vor ihrem Hunger nahe waren zu sterben, das war ohne Gedanke.

1787 ζωγ ζρωωρ.

βουή ρύωηρρῦ ρωω ὑρηετ
(Niese).

Quicumque habebant possessiones, manere atque perdi par erat illis, nam per praetextum quem concinnabant in accusationem quam intabant hominibus, quasi ad Romanos manum uelit dare, perdebatur ille propter possessiones eorum. Ae secundum famiem († etiam) audacia conturbatorum inualescebat, et in dies singulos duo mala ista [magis magisque] accendebantur. Frumentum autem palam omnino nullibi apparebat, quia celeriter ibant intrabantque domes et cellaria

Τοῖς γὰρ μὴν εὐπόροις καὶ τὸ μένειν πρὸς ἀπωλείαν ἴσου ἦν. Προφάσει γὰρ αὐτομολίας ἀνηρεῖτό τις διὰ τὴν οὐσίαν. Τῷ λίμῳ δ' ἡ ἀπονοια πῶν στασιαστῶν συνήχμαζε, καὶ καθ' ἡμέραν ἀμψότερα προσεξεκαίετο τὰ δεινὰ. Φανερός μὲν γὰρ οὐδαμοῦ σῖτος ἦν, ἐπεισπηδῶντες δὲ διηρενῶν τὰς οἰκίας, ἐπειθ' εὐρόντες μὲν ὡς ἀρνησαμένους χηρίζοντο, μὴ εὐρόντες δ' ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντος ἐβασάνιζόν. Τεχμήριον δὲ τοῦ τ' εἶχειν καὶ μὴ τὰ σώματα πῶν ἀθλίων, ὧν οἱ μὲν ἐτι συνεσιπῶτες εὐπορεῖν τρώγῃς ἐδόκουν,

(† et peruestigabant) et scrutabantur. Et siquidem apud aliquem aliquid inuenirent, († et) qui negabant. uerberabant plagis crudelitatis. Si uero nihil inuenirent († apud hominem), *quasi* propter famem [diligentia] celauissent, immanibus [itidem] tormentis cruciabant illos. At argumentum († demonetratum) *habendialiquid uel non habendi corpora* miserorum *erant*. Gum pui († cunque) ex illis erant corporibus († suis) [fortes], opinione niderentur quod cibus abundans esset illis. [Marcescentes autem corpore trucidati sunt], *et* occidere eos qui fame propinqui erant mortui [non erat discretio].

οἱ τηχόμενοι δὲ ἤδη παρωδεόντο, καὶ κτείνειν ἄλογον ἐδόκει τοὺς ὅπ' ἐνδείας τεθνηξομένους αὐτίκα.

1787 թ. տպագրած Հայ բնագիրը լատիներէնի դարձնելով, անկիւնաւոր փակագծերի մէջ առայ,—այսպէս [...], —Եւսեբիոսի հայ թարգմանութեան մէջ յապաւած նիւթը, և կըսր փակագծերի մէջ աւելացրի,—այսպէս (†) այն, ինչ որ աւելացրած է այդ թարգմանութեան մէջ: Ընդգծած բառերը տարբեր կերպով են առաջ բերած այդ թարգմանութեան մէջ, այսպէս օր. *quasi* փոխարէն *qui*, և *habendi corporo* . . . *erant* փոխարէն *ունի* *si esset* *cuiusuis* *aliquid* *sive non esset* *species corporis* . . . *erat*, Ասորական բնագրին ճիշդ համապատասխան: Այս երկու փոփոխութեան մէջ նկատուած ենք Յովսէփոսի նախնադոյն թարգմանչի ազդեցութիւնը՝ յարմարեցրած Յունականին, մի թարգմանութիւն, որ կատարուած է Ասորականից, սրովհետեւ Յունարէնն ունի 705

տարուած 1660 թ. Ստեփանոս Լեհացու ձեռքով, Ռուսիոյ լատին բնագրից։

Եւսեբիոսի մէջ ունեցած հատածները մեզ մի շատ գեղեցիկ քննաչափ (criterium) են տալիս, թէ մինչ որ աստիճան կրկին ձեւափոխութեան է ենթարկուել նախնական հայ բնագիրը 1660-ին Ստեփանոսի ձեռքով լատիններէնի հիման վրայ։ Իւր աշխատանքի չափը փոփոխական է եղած, բարեբաղտաբար, և երբեմնակի միայն չափազանցութեան հասցրած։ Բայց և այնպէս, այդ էլ բաւական է եղել խանգարելու տպագրուած օրինակը, ինչպէս մի վկայ Յոյն բնագրի։ Որովհետեւ ուր էլ չբանանք գիրքը, մենք կը գտնենք, գուցէ, վեց տող՝ ակներև թարգմանած Յունականից ե. կամ Զ. դարում։ Բայց եօթներորդ տողի մէջ նախադասութեան մի այլ ձև կամ՝ դարձուածք փոխ առած Ռուսիոյնոսից։ Շատ յաճախ բառերը նոյն նախնական թարգմանութեան բառերն են, բայց խօսքի դարձուածքը կաղապարուած լատինականի հետևողութեամբ։

1787 թ. հրատարակիչներն հաւատարմութեամբ են, որ նոքա ձեռքի տակ ունէին հայ թարգմանութեան այլ ձեռագիր, բայց Ստեփանոսի ինքնագիր օրինակն ունենալով, մի կողմ են թողել դոցա։ Այդ այլ օրինակներն, անշուշտ, նախնական թարգմանութեան անաղարտ բնագիրն ունէին և շատ ու շատ ցանկալի է, որ հայ բանասէրներն իրենց մատենադարանների մի նոր խուղարկութիւն ձեռնարկէին և աշխատէին գտնել իրենց ե. դարի ազնուագոյն յիշատակարաններից մէկի անարատ օրինակը։ Յայտնի է, որ նախնական թարգմանութեան մի օրինակը կորած է 1832 թ. Կապի մօտ պատահած նաւաբեկութեան ժամանակ, հարիւրաւոր այլ յիշատակարանների հետ, որ Մատրասից Ս. Ղազար էին ուղարկուում։ Դոցա մէջ կար Իրենիոսի վաղեմի թարգմանութեան մի ամբողջական բնագիր։

Fred. C. Conybeare.

Թարգ. Տիրայր վարդապետ